

Тарасова О. А.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри романо-германської філології
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

«ДЗЕРКАЛЬНІСТЬ» У ДИСКУРСІ РАННЬОГО ФРАНЦУЗЬКОГО МОДЕРНІЗМУ: КОГНІТИВНИЙ ТА СИНЕРГЕТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Анотація. У статті розглядається проблема розуміння французького поетичного тексту доби раннього модернізму як нелінійної, динамічної системи. Це питання тісно пов'язується із теоретико-методологічними положеннями когнітивної поетики.

Ключові слова: концепт, синергетика, поетичний образ, символ.

Постановка проблеми. Французький поетичний дискурс модернізму продовжує перебувати в центрі уваги філологічних студій багатьох сучасних дослідників. Під розгляд підпадають, зокрема, питання кореляцій між особливостями поетичного мовлення та образного світобачення авторів-модерністів (J.-P. Bertrand [1], M. Vrix [2], P. Durand [1]), специфіки відбиття в поетичному дискурсі культурно-мистецького феномену модернізму крізь призму його літературних течій та шкіл (О.М. Ніколенко [3], I. Bour, E. Daye, P. Née [4]). До того ж, в останні десятиріччя з'явилося чимало ґрунтовних теоретико-методологічних праць з проблем комплексного дослідження художнього, у тому числі й модерністського, дискурсу, що їх виконано в річищі когнітивної поетики (Л.І. Белехова [5], О.П. Воробйова [6], M. Freeman [7], P. Stockwell [8], R. Tsur [9]). Відзначається особливий креативний потенціал модерністської образності, яка має виняткове індивідуально-авторське навантаження. Акцент на домінуванні творчих експериментів-відкриттів серед концептуально важливих стильових ознак модерністських літературних творів дає змогу розглядати останні з позицій синергетики як сучасної методології дослідження процесу творення поетичних образів (Р.О. Браже [10], І.О. Герман [11], О.О. Грякалов [12], В.А. Піщальнікова [11]). У цьому контексті мова йде про синергетичне світобачення, що володіє величезним міждисциплінарним потенціалом, коли «Слово – це втілення Божественного розуму, ідея всесвіту, мислячого, який усвідомлює сам себе» [13, с. 86]. Синергетична парадигма перегукується із когнітивною в пошуках відповіді на власне фундаментальне питання щодо з'ясування того, як закономірності об'єктивної самоорганізації універсуму на різних рівнях його ієрархічної організації співвідносяться із закономірностями руху образів у людській свідомості. Тут синергетичні форми (спіральні, шестигранні, фрактальні (самоподібні) структури), що кваліфікуються як універсальні патерни самоорганізації світу проявляються як архетипи, що навчають людину цілісному сприйняттю світу та його глибинному розумінню [14, с. 6].

Отже, вибір когнітивно-синергетичної методологічної бази в досліді текстів раннього французького модернізму, зокрема віршованого доробку французького поета-симво-

ліста П. Верлена, зумовлений потребою вивчення художнього твору з комплексних філологічних позицій. Більше того, такий підхід дозволяє розглядати власне не окремий текст, а «подію поетичної мови» як функціональне ціле, тому аналітика поетичного може мати когнітивний смисл і статус [12, с. 284]. При цьому враховуємо те, що саме суспільно-історична ситуація зламу тисячоліть (підґрунтя раннього французького модернізму) актуалізує проблему індивідуального, особистого рішення, що виникає на перетині універсального й одиничного [15, с. 18–19].

Мета статті – зосередити увагу на аналізі художньої динаміки французького символістського віршованого твору в контексті літератури модернізму за ознакою дзеркальності.

У поетичних текстах французького символізму повсякчас спостерігаємо одну з визначальних рис художнього дискурсу раннього модернізму – дзеркальність [16, с. 144], що проявляє себе у відмові від міметичного копіювання зовнішнього світу та спрямуванні до творення системи відповідностей, що збуджують естетичні емоції [17, с. 34]. Адресант поетичного повідомлення займає позицію споглядача («visinaire») форм-символів, на які він «спирається» («se penche») [18, с. 13], знаходячись при цьому «поза мовою, він бачить зворотній бік слів» у його цілісності, що й є «Дзеркалом світу» [19, с. 15]. Таким чином, поет виявляється втаємниченим, тобто підключеним до універсальних першоначал буття, які є взаємообумовленими, а тому динамічними: *J'aime les souvenirs de ces époques nues* [20, с. 21], *Je dirai quelque jour vos naissances latentes* [21, с. 8], *Il (le Poète) joue avec le vent, cause avec le nuage* [20, с. 12]. У цьому випадку французьке символістське письмо може сприйматися як «зусилля відкриття і збереження істини» з опорою на те положення, висунуте у світлі синергетичної парадигми, що власне поетичне «нічого не говорить остаточно – воно говорить», а отже, прагнення митця полягає у «створенні порогової ситуації» власним витвором, показі нестійкого стану існування та динамізму всесвіту [12, с. 285].

Звернімося до поезії П. Верлена: *Un vieux faune de terre cuite / Rit (...) à ces instants sereins / Qui m'ont conduit et t'ont conduite* [22]. У поета спостерігається синкретичний (цілісний) тип сприйняття себе в середині тієї ситуації, в яку він потрапляє, що й навіюється читачеві (примітно подане в діалогічній формі). З позицій синергетики це продукує «співучасть, самоототоження сприймаючого (тут – і адресанта, і адресата поетичного повідомлення – О. Т.) із ситуацією» [14, с. 119]. Відповідно, самого митця символізму, за Ш. Бодлером, можна прирівняти «до дзеркала,

«...» до калейдоскопа, обдарованого свідомістю «...», це еґо, яке жадає не-еґо й відображає його з енергією значно більшою, ніж енергія самого життя, постійно несталим і рухливим» [23, с. 14]. Виявляється, що людський індивідуум, володіючи енергетичним дзеркалом, котре «фокусує наші потенції», обробляючи отриману інформацію, відчуває «згущення образів і сил» [24, с. 35] та утворює власним поетичним текстом «своєрідну систему дзеркал, спрямованих на один і той самий зміст» [25, с. 49], тобто поет як міфічний Нарцис у кожному спогляданні власного відбиття бачить інше – різні минулі-сучасні-майбутні образи, різні настрої й асоціації [18, с. 4–5].

Поступове відслідковування іконічного начала в поетичному тексті дозволяє уможливити емоційну реакцію на нього: уявлення, що виникають за функцією «дзеркала», тобто уявлення про картину світу, пов'язану з естетичним сприйняттям, діють водночас за функцією «вікна» (термін О.П. Флоренського) як ікони світу – скупчення думки, бажання пізнати першообраз. Так, спираючись на екзистенційно-метафізичний, а почасти й трансцендентний характер сутності символічного, народжується образ, підняття котрого до рівня символу є результатом спільної дії «наратора й нарагованого» [26, с. 161]. Тобто дзеркальність як піднесення до меж Ідеї-таїни вимагає ущільнення, стиснення прихованих смислів, доступ до яких надається через символ, що є наділенням дзеркальною пам'яттю репрезентацій таємничої генези Абсолюту й набуває інформативної варіативності й глибини, вимагаючи флюктуаційного сприйняття (порівняно з синергетичним положенням про віднайдення порядку через випадкові коливання, тобто флюктуації). У цьому випадку поетичний твір за умов зустрічі із «тим, хто розуміє тлумачення» (ідеальним адресатом) пробуджується до нового життя і тим самим пробуджує до нього людину [27, с. 183]. Відтак подія сприйняття поетичного перебуває на інтуїтивній, (по)чуттєвій основі, чим і забезпечується миттєве усвідомлення цілісності системи емоційних впливів, як результат, відбувається розширення сфери свідомості й «бачення» картини світу.

Концепція символізму, на відміну від деструктивного пафосу, епатаційності у витворенні віртуальної реальності, як-то, наприклад, спостерігаємо в поезії авангардизму, перебуває в річищі спрямованості модерного мистецтва, наділеного конструктивним характером, та передбачає актуалізацію неміметичних форм художнього мислення із залученням попередніх міметичних традицій, які зазнають глибокої переоцінки.

У такому ключі невідповідним видається звернення французьких поетів-символістів до тих літературних надбань та традицій своїх попередників, які цілком перегукуються із символістськими інтеріоризацією, віртуалізацією текстового простору, тяжінням до світу Ідей. Увесь цей інформаційний комплекс посилює «біологічна» функція, що її виконує, символ як «евфемізацію» у віднайденні рівноваги, компромісу між ідеями смерті та життя через мистецтво [28, с. 1146]. Саме виходячи з такого ракурсу образної поетичної профілізації постає символ *fatalité*, котрий у модусі поетичного дискурсу виступає носієм ознак і традиційно для себе негативних (*désagréable*) як *destin*, *fatum* [29], так і контекстуально позитивних (символістських) – *antidestin* [28, с. 1146]. З метою ілюстрації

висунутих положень звертаємося до поезії П. Верлена «*L'ombre des arbres dans la rivière ...*» [22]:

*L'ombre des arbres dans la rivière embrûmée
Meurt comme de la fumée,
Tandis qu'en l'air, parmi les ramures réelles
Se plaignent les tourterelles.*

*Combien, ô voyageur, ce paysage blême
Te mira blême toi-même,
Et que tristes pleuraient dans les hautes feuillées
Tes espérances noyées.*

Відправною точкою у формуванні образу-параболи розглядуваного поетичного тексту виступає епіграф-цитата, що належить французькому письменникові XVII ст. С. де Бержерак (C. de Bergerac): «*Le rossignol qui du haut d'une branche se regarde dedans, croit être tombé dans la rivière. Il est au sommet d'un chêne et toutefois il a peur de se noyer*» (Соловей, який з вершини гілки дивиться донизу, гадає, що впав у річку. Він перебуває на верхів'ї дуба й одночасно повен остраху втопитися. – *Переклад автопра.* – О. Т.). Репрезентований вислів виконує роль «символістської притчі» в складі параболи, оскільки за своїм змістом тяжіє до символу, а не до алегорії [30, с. 533], слугуючи запровадженню, утіленню в життя однієї з провідних рис поезії французького символізму – дзеркальності. Інтертекстуальну реалізацію останньої відстежуємо як у використанні сюжетних мотивів пейзажу (*une branche, un chêne ↔ les arbres, les hautes feuillées, la rivière ↔ la rivière embrûmée*) та емоційних станів і почуттів (*il a peur de se noyer ↔ tes espérances noyées*), так і у відбитті образу дзеркала в плані потрактування концепту *життя* (*життя є дзеркало*).

Покажемо той факт, що пейзажно-природничий шар лексичних одиниць формує цілу мережу образних засобів, які за умов відриву з контексту «опису природи» являють стилістичну «аномалію», що сприяє витворенню компресії тривалості, збагаченої потенціалом оцінно-модального гатунку [31, с. 177]. Цікаво, що саме синергетичний підхід спонукає до орієнтації саме на аномальні факти (поетична мова – нелінійна динамічна система), оскільки інтерпретація відбувається за умов опису, котрий не є суперечливим за своїм характером, певного об'єкту (тут – поетичного образу. – О. Т.) із таких точок зору, які можуть виключати одна одну [13, с. 87].

Так, образ дзеркала постає під час розгляду прислівниково-сполучникового матеріалу епіграфу: часо-просторове ущільнене маркування забезпечує дійсний ланцюжок «*du haut de+dedans = dans+au sommet de*» = «*toutefois*», де наявною є дзеркальна біполярність просторових маркерів «*верх+низ=низ+верх*», що результує встановлення універсальної межі компресії тривалості як «*одночасся*». У цьому вчується синкретизм самої світосприйняття в межах відтворення символістської поетичної образності, заснований на «синергетичному переході опозицій у доповнюваність у середині корпоративного цілого» [там само], коли в мові на спонтанній основі відбувається самоорганізація, об'єднання членів опозиції в єдине гармонійне ціле.

Поряд із цим показники часо-просторової модальності контактують із модальністю епістемічною [5, с. 166], котра втілюється за схемою «*знання – припущення – незнан-*

ня» на основі семантичного потенціалу використовуваних дієслівних конструкцій *se regarder – croire être tombé – avoir peur de se noyer*, якщо знання дорівнює зворотному дієслову *se regarder* та базовій концептуальній схемі «існування є візуалізація», *припущення* кваліфікується оцінним дієсловом *croire* й базовою концептуальною схемою «ідеї є сприйняття», *незнання* витікає з негативного емоційного стану страху (дієслівна конструкція *avoir peur*) і базовою концептуальною схемою «емоційне вниз».

При цьому важливим передконцептуальним підґрунтям виступає образ-схема «вмістище», оскільки вона надає пояснення встановленню вищезгаданих меж, перебуваючи в прямому зв'язку із тілесним та ментальним досвідом людини (у термінах символістської притчі вживається образ птаха, який легко асоціюється з образом людини). Таким чином, отримуємо результуючу метафоричну концептуальну схему у вигляді «*miroir est conteneur*» («дзеркало є вмістище»). Показовим є також той факт, що конструкція з інформаційного ущільнення образ-схеми «вмістище» (X знаходиться в А, А знаходиться в Б, X знаходиться в Б) позиціонує радіальне розгортання образного простору як параболи, під час якого об'єктна частина кожного попереднього образу слугує суб'єктом наступного [5, с. 76–77]. Зокрема, семантичний простір параболічного образу дзеркала, що містить І катрен вірша П. Верлена, використовує як базову основу окреслений в епіграфі мотив співвідношення *верха* та *низу* із додаванням антитетичного протиставлення архетипів *вода* та *повітря*, створюючи ефект паралельно дзеркального існування двох світів :

– ірреального: концепт *потойбічне життя*, що є репрезентований текстовим концептом *річка Лема: L'ombre des arbres dans la rivière embrûmée / Meurt comme de la fumée* (Тінь дерев у туманній річці / Вмирає, як пара. – переклад автора. – О. Т.) з опорою на розуміння архетипу *вода* за ознакою «*мертві води низу*» [32, с. 67];

– реального: концепт *життя*, який реалізується в текстовому концепті *Світове дерево*, синекдохічно представлено збірним номінативом *les ramures* («гілки та листя»), виступаючи, таким чином, ще й вмістищем «світової туги» (дієслівна лексема *se plaindre*) за підтримки архетипу *повітря* в його ніцшеанському потрактуванні як «*інтенція до верху*» [32, с. 97].

Накладання, ущільнення цих двох світів природно відбувається в межах буттєвої екзистенції людини (лексема *voyageur*), отже, ІІ катрен розглядуваної поезії прояснює концепт *життя* через концепт *подорож*: базова концептуальна схема життя є подорож. Образ дзеркала, утілений крізь призму образ-схеми вмістище, передбачає наявність концептів межі: сполучник *combien*, прикметник *hautes*, Participe passé в ролі прикметника *noyées*; рух: дієслово *mimer*; емоції: прикметник *tristes*, іменник *espérances*, дієслово *pleurer*, а також початок та кінець, які тлумачимо за допомогою звернення до дієслівних категорій часу (використання простого майбутнього (Futur simple) в словоформі *mira*) й способу (вживання умовного теперішнього (Conditionnel présent) у значенні майбутньої гіпотетичної дії – *pleuraient*) на підтвердження початку й Participe passé в ролі прикметника *noyées* у змалюванні кінця.

Визначальним у поезії виступає ідея того, що символ *fatalité* за своєю традиційною ознакою «*неминучість нега-*

тивного кінця»: *ce paysage blême / Te mira blême toi-même* (цей смертельно блідий пейзаж / Смертельною блідістю наділить тебе. – переклад автора. – О. Т.) – базова концептуальна схема *смерть є кінець подорожі* – набуває ознаки «*очищення*» через концептуальне оксиморонне поєднання просторових маркерів *верха* та *низу*: *pleuraient dans les hautes feuillées / Tes espérances noyées* (плакатимуть у верхів'ях дерев твої втоплені надії. – переклад автора. – О. Т.) та семантичного навантаження лексеми *pleurer*, що завдячує ознаці даного символу «*obligatoire*» («*обов'язковість виконання*»), яка, до речі, з'являється саме в ХІХ ст. [29]. Реконструювання останнього здійснюємо шляхом компресії цілої низки базових концептуальних схем: *обов'язки є контейнери, обов'язки є сили, влада та сила вгору, покора контролю та сили вниз*. Показово, що автор, створюючи символічну структуру через асоціації подій із речами, підсилює емоції того, хто за ними спостерігає, готуючи останнього до катарсису [33, с. 149], що є висхідним із ознаки «*очищення*».

Висновки. У результаті описаних нами процесів можемо підсумувати підтримку модерністського характеру французької символістської поезії у відкритті можливості відчутти мистецький світ зсередини, заглибитися в нього, стати його творчим співучасником під час здійснення поетичної комунікації. Перспективним видається звернення до доробку інших поетичних напрямів і хронологічних періодів у поєднанні когнітивної та синергетичних парадигм.

Література:

- Bertrand J.-P. Les poètes de la modernité / J.-P. Bertrand, P. Durand. – P. : Éditions du Seuil, 2006. – 332 p.
- Brix M. Poème en prose, vers libre et modernité. – P. : Editions Kimé, 2014. – 149 p.
- Ніколенко О.М. Поезія французького символізму. Шарль Бодлер, Поль Верлен, Артур Рембо / О.М. Ніколенко. – Х. : Ранок, 2003. – 144 с.
- Dayre E. Modernité et romantisme / E. Dayre, P. Née. – P. : Champion, 2001. – 395 p.
- Белехова Л.І. Словесний образ в американській поезії: лінгвокогнітивний аспект / Л.І. Белехова. – М. : ООО «Звездапад», 2004. – 376 с.
- Вороб'єва О.П. Художественная концептология: обошения, размышления, интерпретация (видеолекция) / О.П. Вороб'єва. Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://foreign-languages.karazin.ua/research/videolectures-for-postgraduates>.
- Freeman M. Cognitive Linguistic Approaches to Literary Studies: State of the Art in Cognitive Poetics / M. Freeman // The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics / Ed. by D. Geeraerts, H. Cuyckens. – Oxford : Oxford University Press, 2007. – P. 1821–1866.
- Stockwell P. A Cognitive Aesthetics of Reading / P. Stockwell. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 2009. – 358 p.
- Tsur R. Toward a Theory of Cognitive Poetics / R. Tsur. – Brighton-Portland : Sussex Academic Press, 2008. – 683 p.
- Браже Р.А. Синергетика и творчество / Р.А. Браже. – Ульяновск : УлГТУ, 2002. – 204 с.
- Герман И.А. Введение в лингвосинергетику / И.А. Герман, В.А. Пищальникова. – Барнаул : Изд. Алт. ун-та, 1999. – 130 с.
- Грякалов А.А. Событие и письмо (когнитивная аналитика поэтического языка) / А.А. Грякалов // Синергетическая парадигма. Когнитивно-коммуникативные стратегии современного научного познания. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – С. 276–298.
- Маслова В.А. Синергетика и лингвистика: мода или новая парадигма знания? / В.А. Маслова // Учёные записки Таврич. нац. ун-та. Серия «Филология». – 2007. – Т. 20 (59). – № 1. – С. 85–90.
- Визуальный образ (Междисциплинарные исследования) / под

- ред. И.А. Герасимовой. – М. : ИФРАН, 2008. – 247 с.
15. Киященко Л.П. В поисках исчезающей предметности (очерки о синергетике языка) / Л.П. Киященко. – М. : ИФРАН, 2000. – 241 с.
 16. Гундорова Т. Проявления слова. Дискусия раннего модернизма. Постмодерна інтерпретація / Т. Гундорова. – К. : Літопис, 1997. – 297 с.
 17. Ставицька Л.О. Эстетика слова в українській поезії 10–30 рр. XX ст. / Л.О. Ставицька. – К. : Правда Ярославичів, 2000. – 156 с.
 18. Gide A. Le traité du Narcisse : Théorie du symbole / A. Gide. – Режим доступу: <http://fr.groups.yahoo.com/group/ebooksgratuits>
 19. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии / Ж.-П. Сартр. – М. : Республика, 2000. – 639 с.
 20. Baudelaire Ch. Les Fleurs du Mal / Ch. Baudelaire. – P. : Libraires-Éditeurs Poulet-Malassis et de Broise, 1857. – 248 p.
 21. Rimbaud A. Poésies complètes / A. Rimbaud. – P. : Libraires-Éditeurs Poulet-Malassis et de Broise, 1895. – 356 p.
 22. Verlaine P. Œuvres poétiques / P. Verlaine. – Reproduction : Num. BNF de l'éd. de, P. : Bibliopolis, 1998-1999. Reprod. de l'éd. de, P.: Garnier, 1987.
 23. Павличко С.Д. Дискурс модернізму в українській літературі / С.Д. Павличко. – К. : Либідь, 1999. – 447 с.
 24. Башляр Г. Земля и грезы воли / Г. Башляр. – М. : Издательство гуманитарной литературы, 2000. – 384 с.
 25. Кожевникова Н.А. Словоупотребление в русской поэзии начала XX в. / Н.А. Кожевникова. – М. : Наука, 1986. – 251 с.
 26. Кононенко В.І. Концепт і символ: лінгвокультурологічний аспект / В.І. Кононенко // Мова. Людина. Світ: До 70-річчя професора М. Кочергана: зб. наук. ст. / Відпов. ред. О.О. Тараненко. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2006. – С. 157–162.
 27. Зедльмайер Г. Искусство и истина / Г. Зедльмайер. – М. : Axioma, 2000. – 276 с.
 28. Dictionnaire culturel en langue française / sous la direction d'Alain Rey. – P.: Dictionnaires Le Robert, 2005. – 2083 p.
 29. Dictionnaire Le Petit Robert électronique / Version électronique du Nouveau Petit Robert, dictionnaire analogique et alphabétique de la langue française. – P. : Bureau van Dijk, 1997.
 30. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
 31. Смушинська І.В. Суб'єктивна модальність французької прози / І.В. Смушинська. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – 255 с.
 32. Энциклопедия символов, знаков, эмблем / сост. В. Андреева и др. – М. : Локид; Миф, 2000. – 576 с.
 33. Тарасенко В.В. Фрактальная семиотка: «слепые пятна», перипетии и узнавания / В.В. Тарасенко. – М. : УРСС, 2009. – 232 с.

Тарасова Е. А. «Зеркальность» в дискурсе ранне-го французского модернизма: когнитивный и синергетический аспекты

Аннотация. В статье рассматривается проблема понимания французского поэтического текста эпохи раннего модернизма как нелинейной, динамической системы. Этот вопрос тесно связывается с теоретико-методологическими положениями когнитивной поэтики.

Ключевые слова: концепт, синергетика, поэтический образ, символ.

Tarasova O. «Mirroring» in the discourse of early French modernism: cognitive and synergetic perspectives

Summary. In the article the understanding problem of French poetic text of early modernism era is considered as nonlinearly system, but dynamic system. This issue is closely linked with the theoretical and methodological positions of cognitive poetics.

Key words: concept, Synergetics, poetic image, symbol.